

УДК 343.352: 130.2: 340.12
DOI: 10.32837/apfs.v0i24.868

Олександр Миколайович Литвинов

кандидат філософських наук, доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка (м. Сєверодонецьк)

ORCID: 0000-0002-1053-6664

ПРО КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНІ, ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ Й ІНСТИТУЦІЙНІ ДЖЕРЕЛА КОРУПЦІЇ (СПРОБА КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМИ)¹

Анотація. Стаття є черговою спробою демонстрації евристичних можливостей розробленого автором культурологічного підходу у філософії права та соціальній філософії, у даному випадку до проблеми боротьби із корупцією.

Головними питаннями, що розглядаються в статті, є питання обґрунтування концептуального підходу та термінології, що використовується, визначення фундаментальних джерел і природи корупції, а також способів протидії цьому явищу, насамперед у межах права. Показано, що проблема корупції не є суто політичною, економічною чи то юридичною, а має більш глибоке та більш загальне підґрунтя. Визначено загальні (психолого-біологічні) та специфічні (культурно-історичні, світоглядно-етичні та соціально-політичні) засади корупції. Показано причини нездоланності загальних засад, що пояснює наявність цього феномену у всіх суспільствах. Запропоновано низку можливих заходів протидії і загальним, і специфічним засадам корупції, де йдеться про використання різноманітних соціальних та просвітницьких важелів, але підкреслено провідну роль права.

Обґрунтовано, що інструментами системного тиску на корупцію всередині країни має бути насамперед ітелектуально-раціональна активність кожного (реально – переважної кількості людей) – критичне мислення і трудова мораль, у соціальному житті — громадянське суспільство, у державному — раціональні закони та відповідна діяльність правоохоронних і судових органів, тобто такі, які адекватно відбивають логічну межу кримінальних дій, у тому числі корупційних.

Зазначено, що це буде можливим, коли екзистенціаль страху переміститься з площини публічно-правової, де він має відверто кримінальний характер, у площину морально-особистісну, де йому належить набути вигляду суто правового, у західному культурному сенсі, тобто, основаному на свободі кожного, що передбачає усвідомлену особисту відповідальність як конкретний вираз людської гідності.

Ключові слова: корупція, джерела корупції, протидія корупції, право, культура, культурологічний підхід, «радянська людина», страх.

Постановка проблеми. Проблема корупції набула суспільного значення на рівні, який для нашої країни можна назвати апокаліптичним, оскільки цей чинник соціального буття визнається однією з найбільших загроз національній безпеці і навіть самому існуванню держави. Постійні спроби боротьби з цим явищем у політичний чи то юридичний спосіб неможна визнати задовільними, це також визнається публічно. Оскільки і така боротьба, і такі заяви здебільшого мають декларативний характер, що свідчить про їхню не тільки недостатність, а й неадекватність розуміння якщо не сутності проблеми, то, як мінімум, визначальних рис цього надзвичайного феномена. У поширеному логічному формулюванні це тлумачиться так, що відбувається боротьба з наслідками, а не причинами. Частіш за все це так і є, але не виключає запитання суто

¹ Статтю підготовлено за матеріалами відкритої лекції «Корупція: культурно-історичні, екзистенційні й інституційні джерела та логіка протидії в правовому полі», прочитаної для викладачів, курсантів і студентів Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Сєверодонецьк) 7 грудня 2018 р. у межах заходів до Міжнародного дня боротьби з корупцією.

філософського гатунку про те, чому так відбувається і чому корупція виглядає не тільки нездоланною, а й досить природною для існування певних спільнот і навіть діяльності певних інституцій. Іншими словами, ця проблема не є суто політичною, економічною чи то юридичною, а має більш глибоке та більш загальне підґрунтя. І навіть якщо його визначити в психологічній площині, все одно воно не є остаточним, оскільки потребує більш загальної онтологічної опори. Останньою, як видається, є те, що охоплює сам спосіб буття людини, тобто культуру. За своєї надзвичайної широти обсягу категорія культури може бути покладеною в основу розглядання феномена корупції у визначальних для його розгляду ракурсах: культурно-історичному, езистенціальному та, хоча б гранично стисло, інституціональному.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Взагалі література, присвячена проблемі корупції, а точніше боротьби з корупцією, стає майже безмежною. Тому серед численних публікацій суто юридичного характеру, що мають переважно вторинно-інструментальний характер стосовно питання виявлення сутності, природи та причин корупції, звернемо увагу на такі, де це явище розглядається в більш широкому соціокультурному контексті. Відразу звертаємося до висновку О. Данильяна про пронизаність корупцією всієї правоохоронної системи України [1, с. 198], який, на жаль, залишається актуальним, тобто, йдеться про те, що ті люди і ті інституції, обов'язком яких є боротьба з корупцією, стають у цьому сенсі показовим анти-прикладом. Це також доводить актуальність постановки проблеми саме в тому ракурсі, що його запропоновано в цьому тексті. Аналіз теоретико-методологічних засад корупції, здійснений в одному з ЗВО МВС України [2] відрізняється саме тим констатуючо-ілюстративним характером, притаманним переважній більшості суто юридичних досліджень, який було зазначено вище, втім тут маємо намагання показати також і певні соціально-психологічні аспекти проблеми. Як соціальне явище корупцію розглядала Л. Герасіна у дослідженні, яке не втратило значущості й сьогодні [3]. Проблеми боротьби з корупцією розглядалися у працях таких правознавців, як М. Гаврилов, Л. Гаухман, І. Голосніченко, О. Дараган, О. Дудоров, М. Камлик, В. Клочков, Є. Ковальов, В. Мейтус, М. Мельник, М. Мірошник, Т. Никифорець, В. Ряшко, С. Стеценко, О. Ткаченко, А. Француз та ін. Загальносуспільні аспекти цього явища аналізувалися такими політологами, соціологами та філософами, як Ш. Ватсон, К. Малєєв, Д. Мейс, Є. Невмержицький, Ф. Шульженко, В. Якушик та ін. Спробу осмислити корупцію як явище культури зробив автор цих рядків [4; 5; 6], і даний текст є продовженням і певною деталізацією та уточненням деяких положень, висловлених раніше.

Формулювання цілей. Розуміння культури як способу людського буття та її тлумачення не як «надбудови» «над базисом, буттям, а як спосіб людського буття у світі, який водночас є і матеріальним, і духовним» [7, с. 6] надає можливість методологічної концентрації дослідницьких можливостей узагальненого концептуального рівня, що його пропонується визначити як культурологічний підхід. У цьому тексті буде використано насамперед можливості феноменології та онтології як, у свою чергу, філософських підходів, що дозволяють зберігати ту єдність «матеріального» і «духовного» в культурі, котра була значною мірою штучно порушена у відомих спрощених схемах тлумачення філософії («матеріалізм» та «ідеалізм»). Звісно, вагомою стає й складова герменевтична, оскільки всі терміни, що використовуються в дослідженні, потребують пояснення, а іноді й прояснення. Звідси, крім зазначених уточнень і деталізації деяких положень та висновків, отриманих раніше, метою цієї статті є осмислення корупції як феномена культури у вигляді вступу до тієї її частини, що може слугувати основою науково-популярного викладення такого певною мірою нового погляду на її природу.

Виклад основного матеріалу. Термінологія, що її використано у визначенні теми цієї праці, є відбиттям змістовної та смислової складності того феномену соціального буття, який стає загрозою існуванню багатьох суспільств, включаючи й наше. Ми розглянемо деякі аспекти його, що виглядають найбільш суттєвими з точки зору осмислення саме цієї зазначеної складності. Тому складність викладення матеріалу в цьому тексті не є примхою автора, а відбиває складність тих процесів, що і формують таке явище. Ця складність є також виправданою з суто логічної точки зору, а саме: вирішення складних проблем у простий спосіб є не тільки помилковим за результатами такого підходу (інших результатів бути не може), а й є причиною багатьох негараздів у нашому житті. Додатковим аргументом є положення, що витікає з класичної філософії права та формальної логіки: прості принципи або підходи не дають ясних критеріїв для достатньо обґрунтованої відповіді на конкретні запитання, якщо вони є складними.

Наступною тезою вступного (пропедевтичного) характеру є така: адекватність реагування людського мислення на виклики буття, включаючи й соціальний його шар, в історії людства отримала назву філософського, оскільки так означають звернення до фундаментальних, тобто основоположних засад явищ і процесів та їхніх взаємозв'язків. Інші, ті що називають спеціальними, є необхідними при вирішенні часткових завдань і мають обмежені можливості в осягненні указаних засад. Ігнорування такого типу мислення в зазначеному соціальному плані має надто багато негативних наслідків. Щоб це було зрозумілим, прикладом може бути рівень життя: низький рівень є наслідком такого ігнорування, зокрема рівня моральної та правової культури.

Другим надважливим боком філософського (або, іншими словами, метафізичного) підходу є точність формулювання, що збігається і з вимогами до понять права і юридичної науки, яким є поняття корупції. Наприклад, для освіченої людини є зрозумілим те, що, наприклад, математика є наукою неточною (бо оперує тим, чого у фізичному світі не існує і навіть не може існувати), а філософія навпаки, оскільки спирається на реальні явища й процеси, що визначають буття. Тому частка філософського в розумінні права означає ступінь адекватності розуміння відповідних процесів, що є вельми важливим у суспільствах з домінуванням буденної свідомості, яка спирається на прості, тобто примітивні уявлення про світ. Таких суспільств, як наше. А філософське, посилене феноменологічною описовістю онтологічної вкоріненості будь-чого в світі, у вимірі людського буття формує таке, що можна називати культурологічним.

Звідси проблему в найбільш загальному вигляді пропонується сформулювати у вигляді такого питання: що є фундаментальними засадами корупції та якою може бути логіка протидії, насамперед у правовому полі?

Запропоновані термінопоняття потребуються хоча б короткого визначення, оскільки стосуються засадничих характеристик явища, що ми його називаємо корупцією.

Культурно-історичне означає те, що є природним для способу буття певної спільноти (на сьогодні найбільш операціонально вживаною є така, яку називають «народ» або «нація») протягом її – цієї спільноти – історичного (тобто зафіксованого) існування. Іншими словами, яку роль корупція відіграє в тому чи іншому соціумі в процесі взаємодії його членів.

Екзистенційне (або екзистенціональне) означає цей же спосіб буття на індивідуальному чи то особистісному рівні, воно є проявом антропологічного як притаманного людині взагалі, але в ракурсі значущості для самого існування, насамперед у межових ситуаціях. Іншими словами, чи може конкретна людина не вдаватися до корупційних дій задля забезпечення свого існування та, як наступний рівень соціального буття, – життєвого успіху.

Інституціональне (або формалізоване) означає те, наскільки способи взаємодії, що мають корупційну складову, відбиваються в сфері, що є задокументованою, тобто має ще й примусово-зобов'язуюче навантаження. Іншими словами, наскільки неправова діяльність є законною або просто такою, що не карається (у владних структурах перш за все).

Поняття *логіка* використовується в найбільш розповсюдженому значенні: як несуперечливість мислення в межах логіки формальної, тобто, насамперед, через несуперечливість у детермінації смислів висновків.

Протидією є діяльність з попередження чи то реакції на результати, у даному випадку проявів корупції.

Правове поле – це сфера застосування правового примусу, насамперед закону (правового закону), а також правових гарантій.

Поняття *корупція* є основним і надто складним, тому потребує спеціального розгляду.

Історично склалося певне етимологічне навантаження через визначення та конотації (сміслові значення) поняття «корупція», переважно в мовах, що фіксується латиною, і що відображено у відповідних словниках. Це «псування, підкуп, гниття, розпад, розкладання, занепад, порочність, розбещеність (моральне розбещення), перекручення (інформації, тексту), продажність...» Посилання і коментарі тут є зайвими з причин очевидності спрямованості поданого смислового ряду.

В українському законодавстві маємо наступне визначення корупції: «використання особою... наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі... або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей»[8]. Тобто, завжди йдеться про людей, від діяльності яких залежить щось важливе в житті інших людей, тобто йдеться про представників влади або дотичних до виконання владних повноважень.

Цікавим виглядає наведення прикладів тлумачення корупції в історії правової та соціальної думки:

– «розкладання принципів», що стає причиною загибелі держав (та ін.) (*Ш. Монтескьє, XVIII ст.*)[9, с. 254-263];

– байдужість індивіда до суспільної користі та солідарності виключно заради особистої вигоди, що є проявом зради (*М. Бакунін, XIX ст.*)[10, с. 59];

– сила влади в якості підпільного товару як засобу особистого збагачення за рахунок чужої праці в «закритому суспільстві», один з шляхів «повернення до тваринного стану» (*К. Поппер, XX ст.*)[11, с. 196-197];

– створення з корисною метою правової бази для діяльності, що не відповідає інтересам суспільства, все інше є похідним, втім «специфічністю» корупції в Україні є її юридичне оформлення (*Б. Розовський, XXI ст.*)[12, с. 6-7].

Як варіант визначення, що виходить за межі суто юридичні в бік підкреслення соціальної складової, пропонується наступне формулювання: корупція – це прихована продаж суспільних повноважень з метою отримання особистих переваг як наслідок примітивізації взаємин, що призводить до руйнації соціуму. Таким чином є можливість кваліфікувати як корупційну діяльність не тільки представників влади, хоча за масштабами нанесення суспільної шкоди і, відповідно, зради саме їхні дії в такому

напрямку несуть найбільшу загрозу будь-якому соціуму через ці спроби його архаїзації (примітивізації).

Той факт, що боротьбу з корупцією декларують майже всі держави, незалежно від форми устрою та пануючої політичної системи, свідчить про глибинні витoki цього явища, в історичному плані про це ж свідчать, наприклад, хрестоматійно відомі «Закони» легендарного володаря Хаммурапі [13, с. 62-63]. Втім, для кваліфікації таких діянь як корупційних, як уже зазначено, потрібна належність фігурантів до владних кіл або до виконання керівних функцій, коли владні чи то суспільно значущі повноваження стають підпільним товаром як засіб особистого збагачення за рахунок чужої праці.

Пропонується для обговорення розподіл засад корупції на загальні (психолого-біологічні) та специфічні (які розрізняються на культурно-історичні, світоглядно-етичні та соціально-політичні). Є підстави вважати, що перші не можуть бути подоланими, а другі долаються переважно правовими засобами, оскільки інші нормативні системи не мають усезагального та легітимного примусового характеру, а звідси підкреслюється необхідність наповнення реальним змістом понять прав людини та громадянського суспільства. Ця точка зору стосовно класифікації засад корупції (і кримінальної свідомості взагалі) неодноразово обговорювалася на наукових заходах різного рівня і після внесення певних корективів набула наступного вигляду [6, с. 215-222].

Загальні (I), що відбивають якості людської природи, їх можна визначити як психолого-біологічні.

Специфічні (II), що відбивають особливості існування та розвитку суспільства і особистості. Їх можна визначити як культурно-історичні (а), світоглядно-етичні (б) та соціально-політичні (в).

(I) Загальні засади корупції (і кримінальної свідомості в цілому).

Виразниками психолого-біологічних витоків кримінальної свідомості є елементарні потреби та емоційні стани, часто виражені екзистенціально. Йдеться про природний для людини принцип «економії мислення», який Е. Мах прямо виводить з одвічної біологічної потреби організму в самозбереженні, що є обумовленим необхідністю його пристосування до оточуючого середовища з метою виживання. Інший видатний мислитель XIX століття Р. Авенаріус формулює це як принцип «найменшої витрати сил». Іншими словами, таке ставлення до світу притаманне людині як одному з видів тварин (ссавців) і тому має біолого-психологічне підґрунтя, що його неможливо викоренити. Саме цей чинник як найбільш загальний може пояснити наявність корупції тією чи іншою мірою практично в усіх країнах світу і в усі часи.

(II) Специфічні засади корупції (і кримінальної свідомості в цілому).

II-а) Культурно-історичні мають витoki, що сформувалися переважно в період становлення національної свідомості і культури, тобто у XVIII–XIX століттях (йдеться, звісно, про європейську культуру). Найбільш яскравим виразником тут є фольклор, де відбилися всі боки життя народу, усіх його верств. У культурному розвитку України, навіть за всіх обов'язкових корекцій у посиланні на особливості того чи іншого часу (історичного періоду), маємо переважно негативні приклади стосовно внутрішніх взаємин та ставлення влади до свого народу. Прикладів безліч, і це, зокрема, свідчить про великий вплив східного ареалу культур з його традиційно зневажливим ставленням до окремої людини (гегелівська характеристика таких соціальних устроїв як «свободи однієї людини» є вельми точною).

б) Світоглядно-етичні засади можна розглядати й як аспект культурно-історичних, але їхня значущість дозволяє їх розглядати окремо.

Тут найсуттєвішим чинником і водночас виразником для нас є православ'я. Ортодоксальність цього вчення² (що проявляється в його орієнтації на ранньохристиянські ідеали) має, звичайно, й позитивні риси. Але зануреність основного кола ідей в архаїку та ранньофеодальні світоглядні орієнтири не тільки виглядають анахронізмом (фактично це близькість язичницьким віруванням). Вони, і це є головним, не мають раціонального інструментарію критичного сприйняття світу, а тому не можуть слугувати основою соціокультурної динаміки, включаючи правовий її аспект, зокрема питання прав людини як кожної людини, яке є принциповим у корупційній проблематиці в цілому. Надто важке сприйняття нового та принципово ієрархічне тлумачення світу не може не гальмувати культурний розвиток як адекватні відповіді на виклики сучасного світу. Невипадковим тому є традиційний союз православної церкви з державою, а точніше її підкорення державі, а ще точніше – майже постійна співпраця з різними політичними режимами. А ніщивний вплив комуністичної ідеології, яка є вельми близькою за своїми культурними засадами (архетипами) до православ'я [14], відбивається, зокрема, в євразійстві, цій «релігійно-натуралістичній псевдоморфозі комунізму» [15, с. 255-286].

в) *Соціально-політичні засади* кримінально-корумпованої свідомості сформувалися переважно в ХХ столітті й пов'язані з тоталітарним минулим (і тому, звісно, вони є тісно пов'язаними з засадами світоглядно-етичними). Головною загальною причиною як складовою багатьох соціально-політичних засад є масове знищення найбільш активної та самостійної частки населення в часи панування комуністичної моноідеології та репресивне придушення вільної думки взагалі. Радянська людина, сформована у часи надмілітаризованого тоталітарного режиму, відрізнялася, як і держава в цілому, такою ж над-агресивністю (це витікає з марксистсько-ленінського вчення про світову комуністичну революцію як неминучість підкорення – причому переважно військово-силового – усього світу всезагальному центру соціалізму, тобто радянській Росії або СРСР). Радянська людина відрізнялася (і відрізняється сьогодні) також відсутністю уявлення про індивідуальну свободу та права людини, оскільки панувала патерналістична – і знов-таки тотальна – залежність людини від влади в умовах необхідності лояльності до неї. Некреативність режиму та постійне економічне відставання вкупі зі, знов таки, нехтуванням будь-якою людиною було основою такої ж тотальної корупції, насамперед у вигляді привілеїв представників влади (привілеї – це одна з форм агресії проти суспільства)[16]. Іншим боком цього була тіньова економіка та чорний ринок[17].

Усі названі засади поєднує їхній екзистенціальний аспект. Це страх і необхідність принесення жертви як обов'язкова їхня складова. Боялися всього, навіть проявів звичайних людських почуттів, якщо це виходило за межі ідеологічних установок, і жертвували всім, навіть рідними та близькими людьми та своїм життям заради цих же установок, відомих як «єдино вірне вчення Маркса, Енгельса, Леніна і Сталіна» (після 1956 року ім'я Сталіна викреслили).

Такий страх поступово було подолано в західній цивілізації шляхом раціоналізації життя. Найбільш важливими та дійовими інструментами в сфері духовній стала наука, у сфері практичних відносин — економіка, у сфері регулювання соціальних відносин — право. Позбавлення від страху в житті соціуму прямо пов'язане з розширенням свободи на різні сфери життя: раціональне пізнання впливало і на релігію, і на етику, і, відповідно, на право. Останнє поступово набувало змісту, пов'язаного зі свободою кожного індивіда, а сила жорстка, фізична трансформувалася в силу переконання чи підтримки спільного, тобто суспільного інтересу як такого, що презентує інтерес знову ж таки кожного, тобто кожної людини, кожного громадянина.

²Мабуть слід тут звернути увагу і на те, що у мовах латиницею православна церква прямо визначається як «ортодоксальна» (наприклад, англійською – Orthodox).

Трансформаційні процеси пост-радянського періоду розвитку України мають досить багато відмінностей від інших колишніх республік СРСР, наприклад, якщо не брати до уваги республіки прибалтійські (які ніколи не сприймали ідеологічного тиску загального на той час центру, навіть за умов насичення їхніх територій представниками інших народів, насамперед росіян), то слід відзначити факт обрання не спрощених (примітивізованих) авторитарних форм державного устрою, а форм демократичних, тобто вельми складних. Але осягнення та засвоєння таких форм відбувається за умов шаленого спротиву колишнього компартійного керівництва, яке і на сьогодні фактично залишається біля керма держави, і де кримінальна (насамперед корупційна) складова є надзвичайно посиленою з причин об'єднання цього керівного шару зі злочинним світом, який і світоглядно, і навіть структурно є вельми близьким тоталітарно-терористичним формам володарювання на кшталт «реального соціалізму». Можна б було написати, що Україна – це країна поганих людей, і це не надто протирічило б істині (про що і свідчить рівень корупції), але на світі таких країн більшість, країн, де коріння традиційного «закритого» суспільства настільки є міцними, що подолання такого по суті примітивного стану потребує неймовірних зусиль, оскільки нормальні раціонально обґрунтовані способи соціальної взаємодії зустрічають шалений опір такого суспільства.

Складність ситуації поглиблюється ще й тим, що багатодесятилітня робота з формування «нового типу людини – радянської людини» також принесла свої плоди і тиск свідомості цієї «радянської людини» залишається потужним, часто набираючи агресивного вигляду. Культурологічну складову цих та інших аналогічних процесів можна визначити як належність не тільки до «закритих» суспільств, а скоріше до суспільств «вторинних культур» або «культур вторинних смислів» [6], де на тлі «соціального паразитизму» зростає безліч варварсько-архаїчних культурних кодів, які на сьогодні не можуть не бути злочинними і перетворюються на «нові форми рабства». А це, як удасться, значною мірою пояснює той вплив, нездоланність і навіть «розквіт» корупції на пост-радянському просторі, оскільки це є не просто природним, а навіть рідним для радянської людини, панівну верству якої взяв у полон «етос наживи». А страх як чинник соціального буття не набув запобіжника у вигляді відповідальності саме з причин тотального дефіциту досвіду свободи: радянська людина ніколи не була вільною і поки, як показує зокрема проблема корупції, ще не може такою бути [18].

Висновки і пропозиції щодо можливих відповідей на виклики корумпованої свідомості «радянської людини». Якщо спиратися на запропонований аналіз виокремлених засад корупції, то проблема завжди має бути переведеною в публічну площину, оскільки в іншому випадку (психологічно) вона обов'язково буде виведеною з правового поля в поле суто індивідуальної взаємодії незалежно від термінології, що її супроводжуватиме (*рівень I – психолого-біологічний: загальний*). А враховуючи переважно низький стан моралі та умови існування (тобто відсутність досвіду свободи) в нашому суспільстві, ця психологічна установка підкоряє собі й дії, які навіть офіційно мають статус суспільнозначущих, насамперед державних. Це змішування смислових значень психологічного характеру разом з аналогічним змішуванням смислових значень характеру логічного (підміна дій у сферах діяльності) сприяє тому вноормуванню корупційного мислення, про яке йшлося. Іншими словами, на рівні психологічному наше загальне питання виглядає як таке, що не може бути вирішеним у правовий спосіб.

Звідси виникає проблема контролю, а це взагалі одна з основоположних функцій культури, яку в сучасному світі передано в сферу права і правовідносин. Іншими словами, можна констатувати, що як найзагальніша підстава корупційних діянь, психолого-біологічна основа є нездоланною, що й пояснює її всюдисущу (у філо-

софсько-культурологічній термінології — хронотопну) спокусливість. Для свідомості це є проблема свободи, але, звісно, не як свавілля, а як відповідальності, що є раціоналізацією ідеї невідчужуваних прав людини: у кожній людині рівні права, але й відповідає кожен особисто.

На відміну від неї специфічні засади корупційної свідомості та дій (*рівень II*) можуть бути скорегованими засобами, виробленими впродовж культурного розвитку людства. Так, *культурно-історичні умови (а)* вже долаються, хоча б частково, широким розповсюдженням складних і раніше малодоступних технічних засобів фіксації певних дій осіб з владними повноваженнями (аудіо та відеопристрої тощо). На черзі широке залучення інформаційних (цифрових) технологій безпосередньо у політико-правові процеси («електронний уряд», таким же чином організовані вибори тощо), що дозволить позбуватися традицій по суті кримінального гатунку як спадщини архаїзованої свідомості східного ареалу культур.

Найскладнішими в плані подолання виглядають їхні *світоглядно-етичні засади (-б)*, оскільки переважаючий елемент сакральності (в релігії та церковному житті) робить їх майже недоторканими в аспекті корегування, а звідси питання критичності й можлива вимога відкритості може сприйматися заздалегідь як певне «посягання» на цю сферу представниками профанної культури. Це надає апологетам нинішнього *status quo* абсолютної переваги. Втім, як уявляється, звернення до автентичних або найбільш авторитетних текстів спадщини християнської та юдейської думки дозволить апелювати й до загальногуманітарних цінностей, які мають переважно християнські світоглядні основи, а фактично є тим, що не так уже й давно у нас називали «загальнолюдськими цінностями», якими вони насправді і є.

Щодо ж *соціально-політичних засад корупційності (в)*, то декларування відданості демократичним ідеалам, принципам тощо сучасною владою незалежно від її реальної спрямованості та сутності дозволяє впливати на процеси, що відбуваються. До того ж вельми суттєве значення має й тиск світової спільноти, насамперед представників західного ареалу культур, де принципи права і гуманізму реально втілено в життя. Ключовими ж поняттями в цьому напрямку стають поняття прав людини і громадянського суспільства, які повинні наповнитися таким же реальним змістом.

Інструментами такого тиску всередині країни має бути насамперед інтелектуально-раціональна активність кожного (реально – переважної кількості людей) – критичне мислення і трудова мораль, у соціальному житті — громадянське суспільство, у державному — раціональні закони та відповідна діяльність правоохоронних і судових органів, тобто такі, які адекватно відбивають логічну межу кримінальних дій, у тому числі корупційних.

Це буде можливим, коли екзистенціал страху переміститься з площини публічно-правової, де він має відверто кримінальний характер, у площину морально-особистісну, де йому належить набути вигляду суто правового, у західному культурному сенсі, тобто, ґрунтованому на свободі кожного, свободі вибору перш за все, що передбачає усвідомлену особисту відповідальність як конкретний вираз людської гідності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Данильян О. Г. Особливості правосвідомості та правової культури у транзитивних умовах // Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні: монографія / [Л. М. Герасина, О. Г. Данильян, О. П. Дзьбань та ін.]. Х.: Право, 2009. С. 173-199.

2. Корупція: теоретико-методологічні засади дослідження / [керівник авт. колективу доц. І. О. Ревак]. Львів : ЛьвДУВС, 2011. 220 с.
3. Герасина Л. Н. Коррупция как аномальное социальное явление : в парадигме современной социологии права, политологии и глобалистики. Зб. наук. праць Харків. центру по вивченню організованої злочинності спільно з амер. ун-том у Вашингтоні. Вип. 9. — Х.: Східно регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2004. С. 5–44.
4. Литвинов О. М. Корупція як культурна традиція : спроба філософсько-правового аналізу процесу криміналізації свідомості. Вісник Луганськ. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка: Спец. випуск № 8 : Проблеми вдосконалення законодавства про протидію відмиванню злочинних доходів і корупції (Донбаські правові читання). Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010. С. 181–191.
5. Литвинов О. М. Корупція і культура (філософсько-правовий ракурс проблеми). Вісник Луганськ. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка: Спец. випуск № 4 : «Корупція у феноменологічному та юридичному вимірах : виникнення — існування — протидія розвитку». Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 70–83.
6. Литвинов О. М. Право як феномен культури: спроба філософського осмислення. Луганськ: Янтар, 2014. 800 с.
7. Шинкарук В., Бистрицький Є. Передмова// Феномен української культури/ [відп. ред. В. Шинкарук, Є. Бистрицький]. К.: Фенікс, 1996. С. 5–8.
8. Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» від 07.04.2011 [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3206-17>
9. Монтескьє Ш. О духе законов //Избранные произведения. М.: Гос. изд-во полит. лит., 1955. С. 159–734.
10. Бакунин М. А. Коррупция. — О Макиавелли. — Развитие государственности. Вопросы философии. 1990. № 12. С. 53–66.
11. Поппер К. Р. Открытое общество и его враги [пер. с англ. В. Н. Садовского]. К.: Ника -Центр, 2005. 800 с.
12. Розовский Б. Г. Коррупция: от реалий прошлого к иллюзиям настоящего. Вісник Луганськ. держ. ун-ту внутр. справ імені Е. О. Дідоренка: Спец. випуск № 5: Проблеми реформування кримінальної юстиції: український контекст і міжнародний досвід. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2011. С. 3–29.
13. Гинс Г. К. Право и культура. М.: Юрлитинформ, 2012. 320 с.
14. Зильберман Д. Православная этика и материя коммунизма / пер. с англ. Е. Гурко под ред. С. А. Семенова. СПб.: Изд-во Ивана Либмаха, 2014. 256 с.
15. Митрофанов Георгий, протоиерей. Россия XX века – «Восток Ксеркса» или «Восток Христа». Духовно-исторический феномен коммунизма как предмет критического исследования в русской религиозно-философской мысли первой половины XX века. Ростов-на-Дону: «Троицкое слово», 2004. 319 с.
16. Вайшвила А. Правовой персонализм как аксиологическая теория и как методология правопонимания в современном демократическом обществе // Проблемы философии права : сб. статей ; [авт.: М. А. Колеров, А. П. Козырев, Е. А. Гнатенко, А. Н. Литвинов и др.; под ред. А. Н. Литвинова]. Луганск : РИО ЛГУВД, 2006. С. 285–305.
17. Васильев Л. Кризис социализма // Через тернии: сб. статей. М.: Прогресс, 1990. С. 9–59.
18. Литвинов А. Н. О «советском человеке» и новой общности людей «советский народ» как актуальной проблеме (тоталитаризм vs свобода). Людина віртуальна: нові горизонти: зб. наукових праць / за заг. ред. д. філос. н. Журби М. А. Частина 1. Монреаль: СРМ, 2017. С. 96-98.

О КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКИХ, ЕЗИСТЕНЦИАЛЬНЫХ И ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ ИСТОЧНИКАХ КОРРУПЦИИ (ОПЫТ КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОГО АНАЛИЗА ПРОБЛЕМЫ)

Аннотация. Статья является очередной попыткой демонстрации эвристических возможностей разработанного автором культурологического подхода в философии права и социальной философии, в данном случае к проблеме борьбы с коррупцией. Главными вопросами, которые рассматриваются, являются вопросы обоснования концептуального подхода и используемой терминологии, определения фундаментальных истоков и природы коррупции, а также способов противодействия этому явлению, прежде всего правовыми способами. Определены общие (психолого-биологические) и специфические (культурно-исторические, мировоззренческо-этические и социально-политические) основания коррупции. Показаны причины непреодолимости общих оснований, что объясняет наличие этого феномена во всех обществах. Предложено ряд возможных способов противодействия и общим, и специфическим основам коррупции, где говорится об использовании социальных и просветительских факторов влияния, но подчеркивается ведущая роль права.

Ключевые слова: коррупция, источники коррупции, противодействие коррупции, право, культура, культурологический подход, «советский человек», страх.

ON CULTURAL, HISTORICAL, EXISTENTIAL AND INSTITUTIONAL SOURCES OF CORRUPTION (THE EXPERIENCE OF CULTURAL ANALYSIS OF THE PROBLEM)

Abstract. The article is an attempt to present the problem of fighting corruption in the context of the philosophical and legal research "Law as a cultural phenomenon". The heuristic capabilities of the cultural approach developed by the author in social philosophy and legal philosophy are demonstrated. The main issues that are considered in the article are the rationale of the conceptual approach and terminology, the definition of the fundamental origins and nature of corruption, as well as ways to counter corruption, primarily within the boundaries of law. The general (psychological and biological) and specific (cultural, historical, ideological, ethical and socio-political) bases of corruption are defined. The objective reasons for the insuperability of common grounds are shown, which explain the presence of this phenomenon in all societies and at all times. The explanation is human nature, considered by E. Mach from the standpoint of "economy of thinking" and R. Avenarius from the standpoint of "the least expenditure of energy" and cultural traditions corresponding to it (human nature). Among the specific grounds, the main reasons are the traditional ignoring by the authorities of the interests of the people (today the new form of slavery), Orthodoxy as it is (today it is oriented towards medieval ideals) and the "Soviet person" (as a carrier of a totalitarian-paternalistic worldview that embodies the new forms of slavery, and orientation to medieval ideals). In general, this is the cause of the total criminalization of the life of society (as a result of the essentially criminal consciousness of the "Soviet man", where fear plays a huge role). A number of possible ways of counteracting both the general and specific foundations of corruption using social and educational methods of influence have been proposed, but the leading role belongs to the law. Among the most important ways the author names the following: civilian control over the actions of government officials and the openness of government institutions. Among the ways of overcoming the specific grounds for corruption are various ones: from technical (audio and video) to humanitarian and educational (the formation of critical thinking, legal culture, focused on the idea of human rights, labor morality, etc.). The author emphasizes the leading role of rational ways to counter corruption, including overcoming fear (at the existential level) and the approach to lawmaking (at the institutional level).

Keywords: corruption, sources of corruption, corruption counteraction, law, culture, cultural approach, "Soviet man", fear.